

OSTVARIVANJE I ZAŠTITA SLOBODE VEROISPOVESTI U BUGARSKOJ, RUMUNJI I GRČKOJ

Apstrakt

U radu je analizirano normativno uređenje ostvarivanja i zaštite slobode veroispovesti u Bugarskoj, Rumuniji i Grčkoj. Navedene države izabrane su zato što njima postoji dominantan uticaj pravoslavne veroispovesti, a istovremeno su članice Evropske unije. U tom smislu one predstavljaju države slične pravne tradicije u pogledu ostvarivanja i zaštite slobode veroispovesti, a u određenoj meri imaju slično regulisan pravni položaj crkava i verskih zajednica. U radu su prikazana normativna rešenja i sudska praksa u navedenim državama, ali i određeni slučajevi koji se odnose na zaštitu slobode veroispovesti, iz ugla analize prakse Evropskog suda za ljudska prava.

Ključne reči: *sloboda veroispovesti, ustav, zakon, crkva, verska zajednica, Evropski sud za ljudska prava*

1. Uvod

Modeli regulisanja ostvarivanja i zaštite slobode veroispovesti, koji postoje u okviru država koje su članice Evropske unije, raznovrsni su zbog različitosti nacionalnih kultura i identiteta tih država. Opisanoj raznovrsnosti posebno doprinose nove države članice svojim iskustvima i potrebama u vezi sa religijom.² U okviru same Evropske unije (dalje EU), na nadnacionalnom nivou se, u pogledu slobode veroispovesti, afirmišu evropski principi i vrednosti. To je istaknuto i u odredbama Ugovora o funkcionisanju EU iz Lisabona³, gde je predviđeno da se EU obavezuje da crkvama i verskim zajednicama, ceneći njihov poseban doprinos, prizna identitet shodno pravu država članica i da sa njima održava otvoren, transparentan i redovan dijalog. Može se uočiti, iz navedenog,

¹ Viši savetnik u Ministarstvu za evropske integracije, doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, e-mail: gulag4@yahoo.com.

² G. Robbers, *State and Church in the European Union*, Nomos, Baden-Baden, 2005, 577.

³ Član 17. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije.

da su sloboda veroispovesti i pravni položaj crkava i verskih zajednica (kolektivni aspekt slobode veroispovesti), veoma važna tema, kako u EU, tako i u njenim državama članicama.

Sloboda veroispovesti je u svim državama EU priznata kao lično pravo svakog pojedinca (individualni aspekt slobode veroispovesti), o čemu svedoči činjenica da ni u jednoj državi EU ne postoje pravne odredbe o tome u šta pojedinac sme ili ne sme verovati. U svim državama je garantovano pravo crkvama i verskim zajednicama da deluju u okviru pravnog sistema, iako postoje razlike u pogledu odnosa između država i crkava i verskih zajednica u članicama EU, a samim tim i u stepenu ostvarivanja i zaštite slobode veroispovesti. U tom smislu, posebno je interesantno analizirati države u kojima najviše vernika imaju pravoslavne crkve kao što su Bugarska, Rumunija i Grčka, u kojima je njihovim unutrašnjim aktima garantovano ostvarivanje slobode veroispovesti i pravni položaj crkava i verskih zajednica.

2. Bugarska

U Bugarskoj je Ustavom garantovano neograničeno pravo na praktikovanje bilo koje veroispovesti.⁴ Verske institucije su odvojene od države, a istočno pravoslavno hrišćanstvo se smatra tradicionalnom religijom u Republici Bugarskoj.⁵ U okviru ove odredbe uočava se da, iako Bugarska nema državnu crkvu, ipak se posebno ističe značaj određene veroispovesti u vidu tradicionalnosti i posebnog značaja za bugarsku državu. To se može smatrati deklarativnom odredbom, koja samo konstatuje određenu činjenicu i ne ustanovljava bilo kakve privilegije. Verske institucije i zajednice, kao i verska uverenja ne smeju biti korišćena u političke svrhe.⁶ Izbor veroispovesti, verskih ili ateističkih pogleda su neprikosnoveni i država insistira na održavanju tolerancije i poštovanja između vernika različitih veroispovesti, kao i između vernika i ateista.⁷ Sloboda veroispovesti ne može se koristiti na štetu prava i sloboda drugih građana, čime se potvrđuje sekularnost države i ravnopravnost svih građana Bugarske bez obzira na njihovu versku opredeljenost.

U Zakonu o veroispovestima⁸ (dalje Zakon) garantovani su pravo na veroispovest, njena zaštita, kao i pravni status verskih zajednica i institucija

⁴ Član 13. st. 1. Ustava Bugarske, dostupan na internet stranici: <http://www.mrrb.government.bg/en/constitution-of-the-republic-of-bulgaria/>, 1.3.2018.

⁵ Član 13. st. 2. i 3. Ustava Bugarske.

⁶ Član 13. st. 4. Ustava Bugarske.

⁷ Član 37. st. 1. Ustava Bugarske.

⁸ Закон за вероизповеданията, *Държавен вестник* бр. 120/2002, 33/2006, 59/2007, 74/2009, 68/2013, 61/2015, 79/2015.

i njihovih odnosa sa državom.⁹ Garantuje se ne samo pravo na posedovanje verskog uverenja, već i kolektivni aspekt slobode veroispovesti, odnosno pravni status za njeno ostvarivanje putem organizovanih institucija. U Ustavu Republike Bugarske garantovana je sekularnost države, ali to ne isključuje saradnju između crkava i verskih zajednica i države, tako da je veoma značajno što je navedenim zakonskim odredbama omogućena međusobna saradnja crkve i države. Stoga se može zaključiti da u Bugarskoj postoji model kooperativne odvojenosti između države i crkava i verskih zajednica. U okviru navedenog modela jasno je istaknuta neutralnost države u odnosu prema crkvama i verskim zajednicama, ali postoje određeni zajednički zadaci, čije ispunjavanje zahteva da aktivnosti države, sa jedne strane, i crkava i verskih zajednica, sa druge strane, budu povezane.

Sloboda veroispovesti se u Bugarskoj ostvaruje kroz: posedovanje i izražavanje verskih uverenja vršenjem odgovarajućih verskih službi, rituala ili običaja; osnivanje ili učešće u verskoj zajednici; organizovanje institucija zajednice; držanje verskog obrazovanja i osposobljavanje putem usmenog objavljivanja vere, publikacijama, elektronskim medijima, u obliku predavanja, seminara, kurseva, programa, itd.¹⁰ U Zakonu se precizira na koji način se osnivaju i održavaju verske zajednice i institucije, bogoslužbeni prostori, humanitarne institucije, zatim se omogućava nabavka materijala neophodnog za vršenje verske službe, objavljivanja publikacija, praktikovanje verskog obrazovanja, kao i ostvarivanje prava na odmor za vreme verskih praznika.¹¹ Kao i u Ustavu, tako je i u Zakonu konstatovana posebna istorijska uloga tradicionalne veroispovesti istočnog hrišćanstva u Bugarskoj, odnosno pravoslavlja.¹² Posebna i tradicionalna uloga Bugarske pravoslavne crkve potvrđuje se tako što joj se priznaje istorijski značaj za uspostavljanje i razvoj duhovnosti i kulture u Bugarskoj. Upravo zbog toga se Zakon posebno bavi organizacijom Bugarske pravoslavne crkve, koju definiše kao korporativno telo čije su struktura i upravljanje utvrđeni statutom. Opisano određenje Bugarske pravoslavne crkve, međutim, ne podrazumeva priznavanje zakonskih privilegija ili prioriteta ovoj crkvi, jer, u vršenju verske službe ili rituala, Zakon garantuje pravo na upotrebu drugog jezika u skladu sa tradicijom određene verske zajednice.

Nakon usvajanja Zakona o veroispovestima, pedeset bugarskih poslanika je pokrenulo postupak za ocenu njegove ustavnosti, kao i usklađenosti sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim

⁹ Član 1. Zakona o veroispovestima Bugarske.

¹⁰ Član 5. Zakona o veroispovestima Bugarske.

¹¹ Član 6. Zakona o veroispovestima Bugarske.

¹² Član 10. Zakona o veroispovestima Bugarske.

pravima. U predlogu su neustavnim naročito označene odredbe koje predviđaju da Bugarska pravoslavna crkva stiče svojstvo pravnog lica na osnovu Zakona. Podneti predlog nije usvojen, jer nije imao većinu od sedam sudija neophodnu za donošenje odluke. Sudije koje su smatrale da je Zakonom propisan status Bugarske pravoslavne crkve protivan Ustavu, iznele mišljenje da takvo zakonsko rešenje narušava slobodu veroispovesti i odvajanje verskih institucija države.¹³ Sa druge strane, prema izvesnim komentarima ovog slučaja¹⁴, sudije koje su iznele suprotan stav smatrale su da odredbe Zakona ne dodaju ništa novo u odnosu na pravni položaj Bugarske pravoslavne crkve i da priznanje njenog statusa ne utiče na slobodu udruživanja drugih pravoslavnih grupa, niti onih koje pripadaju drugim veroispovestima.

U Bugarskoj se, u pogledu zaštite slobode veroispovesti, najvećom manjkavošću u praksi pokazalo mešanje države kod sporova između više struja unutar određene verske zajednice, gde je država pokušavala da arbitrira zauzimajući stranu određene frakcije. To se pre svega pokazalo kod postupanja države u vezi sa Islamskom zajednicom u Bugarskoj. Takvi slučajevi su na kraju stizali i do Evropskog suda za ljudska prava¹⁵, koji u skladu sa načelom supsidijariteta¹⁶, predstavlja dopunski mehanizam sudske zaštite ljudskih prava u odnosu na nacionalni nivo. U jednom od tih slučajeva, predstavnik Islamske zajednice gospodin Hasan izabran je 1992. godine za glavnog muftiju bugarskih muslimana i zvanično je registrovan u tom svojstvu. U okviru Islamske zajednice je došlo do cepanja i organizovanja nove frakcije koja je 1995. godine podnela zahtev za registraciju i registrovana je kao novo rukovodstvo Islamske zajednice u Bugarskoj. Novoformirano rukovodstvo je preuzelo vođenje Islamske zajednice u Bugarskoj, zbog čega je gospodin Hasan podneo tužbu Vrhovnom sudu u kojoj je istakao da Islamska zajednica može imati samo jedno rukovodstvo i jedan statut, te da odluka nadležnih organa kojom je registrovala novo rukovodstvo predstavlja nezakonito mešanje u unutrašnje stvari Islamske zajednice. Vrhovni sud je 27. jula 1995. godine odbacio ovu tužbu gospodina Hasana, jer je njegova nadležnost bila ograničena na ispitivanje da li je odluka o registrovanju novog rukovodstva Islamske zajednice doneta od strane nadležnog

¹³ V. Đurić, *Sloboda veroispovesti u jurisprudenciji evropskih ustavnih sudova*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2012, 88 i 89.

¹⁴ P. Petkoff, *Freedom of religion or belief in jurisprudence of the Bulgarian Constitutional court, Religion, State and Society*, Vol. 36, 3/2008, 232, 238.

¹⁵ Presuda br. 30985/96, *Hasan and Chaush v. Bulgaria*, 26.10.2000. i presuda br. 39023/97, *Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*, 16.3.2005.

¹⁶ Više o tome: M. Paunović, S. Carić, *Evropski sud za ljudska prava, nadležnost i postupak*, Pravni fakultet, Beograd, 2007, 30.

organa i da li su u tom postupku ispunjeni proceduralni uslovi. Pre ove odluke Vrhovnog suda, Nacionalna konferencija muslimana u Bugarskoj, koju je organizovao gospodin Hasan, usvojila je neke izmene statuta Islamske zajednice, izabrala njeno rukovodstvo i za glavnog muftiju ponovo izabrala gospodina Hasana. On je zatražio od Saveta ministara u Bugarskoj registraciju novog statuta i rukovodstva muslimana u Bugarskoj i ponovio zahtev, ali nije dobio odgovor, zbog čega je podneo novu tužbu Vrhovnom sudu, zbog ćutanja uprave. Vrhovni sud je 14. oktobra 1996. godine doneo presudu u kojoj je ukazao da je organizacija koju predvodi gospodin Hasan stekla svojstvo pravnog lica još 1992. godine, kojeg nije lišena, tako da je Savet ministara kao nadležan, bio obavezan da razmatra njegov zahtev za registraciju novog statuta i rukovodstva. Sud je odlučio da je prećutno odbijanje zahteva bilo nezakonito i naložio je da Savet ministara po ovom predmetu postupi. Međutim, zamenik predsednika Vlade Bugarske je 19. novembra 1996. godine, odbio da registruje statut i novo rukovodstvo Islamske zajednice, po zahtevu gospodina Hasana. Vlasti su nastavile da priznaju drugo lice za glavnog muftiju, iako je Vrhovni sud 13. marta 1997. godine, po novoj tužbi gospodina Hasana doneo odluku da odbijanje njegovog zahteva za registraciju, predstavlja nezakonito upravno mešanje u unutrašnje stvari Islamske zajednice. Vlasti Bugarske su zastupale stav da Islamska zajednica u Bugarskoj može imati samo jedan statut i jedno rukovodstvo.

Evropski sud za ljudska prava je opisano mešanje države u unutrašnju organizaciju jedne verske zajednice ocenio kao kršenje slobode veroispovesti. Isto je konstatovano i u predmetu *Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*¹⁷, ali je Sud izneo zanimljiv stav da država može vršiti medijaciju u slučaju podele, odnosno da „neutralna medijacija između grupa vernika nije u principu kršenje prava vernika zaštićenih čl. 9. Evropske konvencije, iako državne vlasti moraju biti oprezne u toj naročito delikatnoj oblasti”¹⁸. Posebno je naglašeno da vlasti ne bi trebalo da otklanjaju uzrok tenzija eliminisanjem pluralizma, jer je autonomno postojanje verskih zajednica neraskidivi deo pluralizma u demokratskom društvu, pa je potrebno obezbediti da se dve frakcije međusobno tolerišu.

Bugarska je svoje mešanje u unutrašnje stvari crkve pokazala ne samo kroz donošenje upravnih akata njenih organa, već i kroz donošenje samog Zakona o veroispovestima 2002. godine. Naime, kako bi okončala spor koji je postojao između dva rukovodstva Bugarske pravoslavne crkve, Vlada je javno izrazila mišljenje da je jedini legitimni predstavnik

¹⁷ Presuda br. 39023/97, *Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*, 16.3.2005.

¹⁸ Presuda u slučaju *Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*, 39023/97, par. 93, 16.

Bugarske pravoslavne crkve patrijarh Maksim i da bi donošenje zakona zapravo trebalo da okonča podelu u Crkvi.¹⁹ To je bio jedan od razloga što je u Zakonu istaknuto da je jedinstvo Bugarske pravoslavne crkve od ključnog nacionalnog značaja zbog njene istorijske uloge u oblikovanju i očuvanju bugarskog nacionalnog identiteta tokom vekova. Zbog takvog stava, druga frakcija, čiji se predstavnik izjašnjavao da vodi i zastupa Sveti sinod i predstavlja Bugarsku pravoslavnu crkvu, odlučila je da podnese zahtev za registraciju svoje organizacije. Sud u Sofiji odbio je zahtev sa obrazloženjem da se registracija može odobriti samo ako to zatraži lice koje predstavlja Crkvu, odnosno proglasio je zahtev neprihvatljivim, jer ga nije podneo patrijarh Maksim. Odluku je potom potvrdio Apelacioni sud. Konačna odluka je bila odluka Vrhovnog kasacionog suda, koji je potvrdio obrazloženje nižih sudova i izjavio da je zahtev neprihvatljiv u odsustvu dokaza o rukovodstvu Crkve i njenih predstavnika. Iz istog razloga, u skladu sa novim zakonom, odbijeni su u većini slučajeva i pokušaji druge frakcije Bugarske pravoslavne crkve da postigne priznanje svojih crkvenih jedinica.

3. Rumunija

Ustavom Rumunije je garantovano da sloboda veroispovesti ne sme biti ograničena na bilo koji način i da niko ne može biti primoran da prihvati mišljenje ili veroispovest suprotno svom uverenju.²⁰ Sve veroispovesti su slobodne i organizovane u skladu sa svojim statutima, pod uslovima predviđenim zakonom, a religijske denominacije su autonomne od države i uživaju njenu podršku, uključujući dozvolu vršenja verske službe u vojsci, bolnicama, zatvorima, domovima i sirotištima. Odnos između države i verskih denominacija u Rumuniji se bazira na obostranom poštovanju nadležnosti, koje podrazumeva nemešanje države u unutrašnje stvari denominacija i zabranu mešanja denominacija u sferu državnih interesa, mimo oblasti u kojima postoji međusobna saradnja.²¹ Roditelji ili zakonski staratelji imaju pravo da obezbede maloletnoj deci pod njihovim staranjem obrazovanje u skladu sa njihovim uverenjima.

Za razliku od Bugarske, Pravoslavna crkva u Rumuniji ili pravoslavna veroispovest nisu posebno istaknute u Ustavu. U članu 7. st. 2. Zakona o

¹⁹ Predstavke br. 412/03 i 35677/04, 22.1.2009. *Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and others v. Bulgaria*.

²⁰ Član 29. Ustava Rumunije, dostupan na internet stranici: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>, 1.3.2018.

²¹ V. Barbateanu, D. Suliman, *Constitutional jurisprudence in the area of freedom of religion and beliefs*, Legal aspects of religious freedom, Office of the Government of the Republic of Slovenia for Religious Communities, Ljubljana, 2008, 231.

slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija²² konstatuje se da rumunska država prepoznaje važnu ulogu Rumunske pravoslavne crkve, ali i svih drugih crkava i veroispovesti priznatih u skladu sa nacionalnom istorijom Rumunije i značajnim za život rumunskog društva. U stavu 1. istog člana, priznate su duhovne, obrazovne, socijalno-dobrotvorne, kulturne i društvene uloge denominacija, kao i njihov status faktora uspostavljanja socijalnog mira. U Rumuniji nema državne religije i država je neutralna u odnosu na bilo koje versko uverenje ili ateističku ideologiju. Denominacije su jednake pred zakonom i javnim vlastima i one ne smeju promovisati, niti podržavati davanje privilegija ili vršiti diskriminaciju prema bilo kojoj denominaciji. U vezi sa tim, može se konstatovati da i Rumunija, kao i Bugarska, ima razvijen sistem kooperativne odvojenosti države i crkava i verskih zajednica. Najbolje o tome svedoči odredba kojom je predviđeno da javne vlasti saraduju sa denominacijama u pitanjima od zajedničkog interesa i podržavaju njihovu aktivnost.²³ Štaviše, u Rumuniji je proklamovano pravo da država preko svojih nadležnih organa podržava duhovno-kulturne i društvene aktivnosti koje u drugim državama sprovode denominacije priznate u Rumuniji. Iz navedenog bi se mogao izvesti zaključak da Rumunija na takav način želi da učvrsti i unapredi položaj crkava i verskih zajednica u drugim državama, pre svih Rumunske pravoslavne crkve. Rumunija, takođe, time može da ostvari posredni uticaj u drugim državama preko crkava i verskih zajednica sa kojima ima dobru saradnju, budući da je odnos rumunske države prema, u Rumuniji priznatim, crkvama i verskim zajednicama koje deluju u drugim državama povezan sa pitanjem položaja pripadnika rumunske manjine – vernika priznatih denominacija u drugim državama. Stoga, Rumunija u odnosima sa drugim državama preko duhovno-kulturnih i društvenih aktivnosti verskih denominacija može uticati i na poboljšanje položaja rumunske manjine.

Sloboda veroispovesti u Rumuniji uključuje pravo svakog pojedinca da ima, promeni ili zadrži veroispovest, da je ispoljava pojedinačno ili kolektivno, javno ili privatno, kroz praktikovanje i vršenje rituala specifičnih za tu denominaciju, uključujući i versko obrazovanje.²⁴ Roditelji ili staratelji imaju isključivo pravo da odlučuju o verskom vaspitanju svoje maloletne dece ili šticićenika, na osnovu roditeljskih uverenja.²⁵

Priznate denominacije su pravna lica javnog prava i mogu biti organizovane i delovati u skladu sa Ustavom i ovim zakonom autonomno,

²² Legea nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasăși regimul general al cultelor cu modificărileulterioare (OUG nr. 44/2012), *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 11/2007.

²³ Član 9. st. 3. Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija.

²⁴ Član 2. st. 1. Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija.

²⁵ Član 3. st. 1. Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija.

u skladu sa svojim podzakonskim aktima ili kanonskim pravom. Priznate denominacije pod određenim uslovima imaju pravo na materijalnu podršku od strane države, koja može biti i u obliku poreskih olakšica u skladu sa zakonom. Pored priznatih denominacija, Zakon poznaje i versko udruženje koje je pravno lice privatnog prava i sastoji se od lica koja prihvataju, praktikuju i deluju u okviru iste veroispovesti. Verske grupe su najniži oblik organizovanja i podrazumevaju oblik udruživanja lica koja slobodno prihvataju, praktikuju i deluju u okviru iste veroispovesti, ali bez svojstva pravnog lica. Samo versko udruženje može steći status priznate denominacije.

Odnosi između crkava i verskih zajednica zasnivaju se na uzajamnom razumevanju i poštovanju, a svako sprečavanje ili mešanje u slobodu vršenja verskih aktivnosti u skladu sa zakonom, predstavlja krivično delo.²⁶ Priznate denominacije, prilikom obavljanja svojih aktivnosti, mogu koristiti jezik koji izaberu²⁷, što predstavlja garanciju prava na upotrebu jezika i pisma u okviru vršenja verske službe. U Rumuniji su doneti posebni zakoni koji regulišu državnu podršku za plate verskih službenika, versko obrazovanje, versku službu u vojsci, poreske olakšice za crkve i verske zajednice, svedočenje predstavnika denominacija u sudu, isključivo pravo denominacija na proizvodnju relikvija, pravni status imovine koju koriste denominacije.

U Rumuniji nije bilo osporavanja normativnih rešenja u oblasti slobode veroispovesti pred Ustavnim sudom, ali je bilo pojedinih slučajeva ugrožavanja slobode veroispovesti. U okviru jednog takvog slučaja, zatvoreniku je bilo uskraćeno pravo da se hrani u skladu sa svojim verskim uverenjima.²⁸ On je, posle izvesnog vremena provedenog u zatvoru, zatražio od zatvorske uprave da mu obezbedi vegetarijansku hranu u skladu sa njegovim budističkim uverenjima. Kako je bio bolestan, lekari su mu savetovali da promeni ishranu, tako da je on zahtev upravi uputio i iz zdravstvenih razloga. Zatvorska uprava ga je obavestila da pozitivno zakonodavstvo ne predviđa mogućnost obezbeđivanja vegetarijanske ishrane. Ukazali su na to da je hrišćanski pravoslavni post zasnovan na ishrani koja isključuje hranu životinjskog porekla, pa se zatvorenici mogu prijaviti za ovu vrstu ishrane. Zatvoreniku je omogućena ishrana koja je propisana za ljude koji imaju zdravstvenih problema, ali je ona uključivala svinjsko meso. U okviru zatvora je bilo obezbeđeno 17 vrsta menija, koji su uzimali u obzir godine, pol, zdravstveno stanje ili radnu sposobnost, ali sa izuzetkom hrišćanskog pravoslavnog posta, nijedan nije uzimao u obzir verske zahteve zatvorenika. Zatvorenik se žalio sudiji odgovornom za

²⁶ Član 13. st. 3. Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija.

²⁷ Član 16. st. 1. Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija.

²⁸ Presuda br. 14150/08, *Vartic v. Romania*, 17.3.2014.

izvršenje zatvorskih kazni, tvrdeći da je diskriminisan u pogledu zahteva u vezi ishrane koja odgovara njegovom verskom uverenju, kao i da zatvorske vlasti nisu postupale prema propisanom tretmanu lekara specijalista. Sudija odgovoran za izvršenje kazne je konstatovao da su zatvorske vlasti kontaktirale „Grupu za budističku meditaciju”, radi informacija o pravilima ishrane navedene veroispovesti i bile su otvorene za prihvatanje zahteva za ishranu zatvorenika. Što se tiče lečenja, sudija je zaključio da je, prema podacima lekara, zatvorenik primao lekove koje su propisali lekari. Shodno tome, sudija je odbacio navode zatvorenika kao neosnovane. Zatvorenik je podneo tužbu Okružnom sudu u Bukureštu, u kojoj je naveo da mu nije pružena vegetarijanska ishrana, jer to nije bilo moguće prema propisima i da je ishrana hrišćanskog pravoslavnog posta neadekvatna zbog njegove bolesti. Sud je odbacio tužbu kao neosnovanu, istakavši da se zatvorenik izjasnio kao budista, ali da propisi o ishrani u zatvorima nisu uključivali bilo kakve specifikacije za vegetarijanske dijete. Okružni sud je naveo da je zatvorenik dobijao ishranu predviđenu za zatvorenike koji su bolesni, i zaključio je da mu je pružena adekvatna ishrana shodno medicinskim i verskim uslovima. Nakon još jednog sudskog postupka sa istim ishodom, ovaj slučaj je stigao do Evropskog suda za ljudska prava, koji je konstatovao da nadležne vlasti nisu pronašle adekvatnu ravnotežu između interesa zatvorske uprave i interesa zatvorenika da ispoljava svoju veroispovest u skladu sa budističkim pravilima. Zbog toga je konstatovano kršenje slobode veroispovesti, što je u skladu sa poštovanjem elementarnog ljudskog dostojanstva u zatvorima²⁹.

U jednom slučaju³⁰ koji nije kvalifikovan kao narušavanje slobode veroispovesti, 26 državljana Rumunije, članova neprofitnog udruženja „Pokret za duhovnu integraciju sa apsolutnošću” registrovanog po rumunskom pravu, žalili su se na zlostavljanje tokom policijske akcije pretresa objekata njihovog udruženja. Zbog praktikovanja joge i pravila udruženja koja su zabranjivala upotrebu mesa, kafe, cigareta i drugih striktnih pravila, postojale su predrasude da je reč o određenoj verskoj organizaciji. Policijska operacija je izvršena u prostorijama udruženja, koje je javno tužilaštvo u Bukureštu sumnjičilo da lažno koristi računarski softver za proizvodnju i distribuciju pornografskih slika na internetu i da šalje svoje članove u inostranstvo radi prostitucije. Policijska operacija u kojoj je učestvovalo i preko 130 pripadnika vojske započela je upadom u prostorije udruženja bez pokazivanja naloga za pretres. Članovi udruženja su prisiljeni da leže na podu sve do dolaska tužioca i nisu dobili informacije o razlozima za akciju policije. Oduzeti su im mobilni telefoni

²⁹ *Ibid.*, par. 28.

³⁰ Presuda br. 1443/10, *Amarandei and Others v. Romania*, 26.7.2016.

i brojni lični predmeti. Vlada Rumunije je negirala navode članova udruženja da su prilikom privođenja i tokom saslušanja bili maltretirani i vređani. Podneli su niz pritužbi zbog zloupotreba koje su se desile na dan operacije, zbog ponašanja tužilaca i pripadnika oružanih snaga, kao i zato što su bili pritvoreni. Postupak je završen odustankom od gonjenja, što su nadležni viši sudovi potvrdili. Iako u ovom slučaju nije bilo reči o narušavanju slobode veroispovesti, zbog prirode slučaja i određenih predrasuda u društvu, došlo je do ugrožavanja prava određene grupe ljudi koji imaju verska uverenja različita od većinskog stanovništva Rumunije. Postoje izveštaji o lošem odnosu prema ovom udruženju i negativnoj kampanji protiv njega, koji su prethodili opisanim slučaju.³¹ Evropski sud za ljudska prava utvrdio je u svojoj odluci da je postojalo nehumano postupanje, narušavanje prava na slobodu i bezbednost, kao i nepoštovanja prava na privatni i porodični život.³²

4. Grčka

Sloboda veroispovesti je garantovana u članu 13 Ustava Grčke³³, kao neprikosnovena. Uživanje građanskih prava i sloboda ne zavisi od verskih uverenja pojedinaca. Sve poznate religije su slobodne i njihovi verski obredi se obavljaju nesmetano. Vršenje bogoslužjenja nije dozvoljeno, ako narušava javni red ili propisane uslove. Prozelitizam je u Grčkoj zabranjen, iako propisima nije precizirano šta spada u nedozvoljeni prozelitizam. Verski službenici svih poznatih veroispovesti podležu istom nadzoru države i imaju iste obaveze prema njoj kao i po brojnosti vernika preovlađujuća veroispovest. Grčka je država sa izraženom pravoslavnom tradicijom i njen odnos sa Pravoslavnom crkvom regulisan je posebno u članu 3. Ustava. U ovom članu je navedeno da ona ima status preovlađujuće religije, pa je jasno da u Grčkoj postoji model tzv. „državne crkve” koji karakteriše otvorena saradnja i bliska veza državnih i crkvenih vlasti. U okviru takvog modela istaknuta je kulturno-istorijska uloga određene crkve u državi, koja se definiše ustavom i dodeljuje joj se status „državne crkve”. Važna uloga crkve potvrđena je značajnim brojem vernika i dugom tradicijom njenog postojanja više decenija ili vekova. Odnosi „državne crkve” i države se baziraju na konsultovanju, saradnji i pomaganju u vezi pojedinih društvenih

³¹ Više o tome: W. Fautre, *MISA, Gregorian Bivolaru & Yoga Practitioners in Romania*, Human Rights without Frontiers, Brussels, June, 2013, dostupno na internet stranici: <http://hrwf.eu/wp-content/uploads/2014/11/MISA-Gregorian-Bivolaru-Yoga-Practitioners-in-Romania.pdf>, 1.3.2018.

³² Presuda br. 1443/10, *Amarandei and Others v. Romania*, 26.7.2016, tač. 5, 6 i 7 izreke presude.

³³ Dostupno na internet stranici: <http://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/>, 1.3.2018.

pitanja. Takva vrsta odnosa je precizirana u členu 3. Ustava u kome se još navodi da je Grčka pravoslavna crkva „autokefalna, njom upravlja Sveti Sinod (Sabor) aktivnih arhijereja i Stalni Sveti Sinod koji je sastavljen od članova Svetog Sinoda na način propisan Ustavom Crkve”, čime je potvrđen i njen kanonsko-pravni status. Odredba o autokefalnosti nije navedena samo kao činjenica, već i kao garancija održavanja postojećeg stanja stvari, jer bi ukidanje autokefalnosti podrazumevalo reviziju ustavne odredbe.³⁴ Razlike u organizaciji Pravoslavne crkve u Grčkoj, koje postoje u nekim okruzima države nisu u suprotnosti sa Ustavom. Grčka u svom Ustavu garantuje da se tekst Svetog pisma ne može menjati, a zvanični prevod u bilo koju drugu jezičku formu zabranjen je bez odobrenja autokefalne crkve Grčke i velike crkve Hrista u Carigradu. U členu 14 Ustava garantuje se sloboda izražavanja, koja može biti ograničena – moguće je da dođe do zaplene novinskih izdanja po nalogu javnog tužioca ako je izvršeno krivično delo protiv hrišćana ili pripadnika bilo koje poznate veroispovesti. U členu 59 Ustava propisano je da poslanici Narodne skupštine mogu polagati zakletvu u skladu sa svojom veroispovešću.

U Grčkoj je posebnim zakonima definisan pravni položaj Grčke pravoslavne crkve, Jevrejske zajednice i Islamske zajednice koje imaju svojstvo pravnog lica javnog prava, dok poseban status imaju Sveta Gora, Kritska crkva, mitropolije Dodekaneza i egzarhat na Patmosu. Grčka je donela i Zakon o organizaciji pravnih oblika verskih zajednica i njihovih organizacija u Grčkoj³⁵, u kome je verska zajednica definisana kao dovoljan broj lica sa posebnim priznanjem vere u „poznatoj veroispovesti”, stalnih stanovnika određenog geografskog područja, organizovanih da kolektivno vrše dužnosti verskih službi njihove veroispovesti. Pod terminom „poznate veroispovesti” podrazumevaju³⁶ se veroispovesti koje nemaju skrivena uverenja, već jasnu dogmu, kao i bogoslužjenja kojima je pristup slobodan i dostupan svima. Za registrovanje, odnosno sticanje svojstva „verskog” pravnog lica, potrebno je da verska zajednica ima najmanje tri stotine vernika, od kojih najmanje jedno mora biti verski službenik zadužen za vršenje verskih obreda, koji mora biti državljanin ili stalni stanovnik Grčke ili građanin države članice Evropske unije. Zakon poznaje i „crkvu” (*ecclesia*), koja predstavlja udruženje od najmanje tri verska pravna lica iste veroispovesti, sa episkopskom, sinodalnom ili bilo kojom drugom centralnom strukturom, koja ima svoj statut i izabrane ili imenovane, inokosne ili kolektivne organe. U Zakonu

³⁴ C. Papastathis, *State and Church in Greece*, Nomos, Baden-Baden, 2005, 122.

³⁵ Dostupan na internet stranici: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2014/publications/Law_4301_2014_Organization_of_the_legal_form_of_religious_communities_and_their_organizations_in_Greece.pdf, 1.3.2018.

³⁶ Član 17. Zakona o organizaciji pravnih oblika verskih zajednica i njihovih organizacija u Grčkoj.

se posebno ističe svojstvo pravnog lica koje ima Rimokatolička crkva u Grčkoj, koja ima status „crkvenog” pravnog lica privatnog prava, bez obaveze registrovanja. To je u skladu sa evropskim standardom prema kojem se sloboda veroispovesti može uživati bez registracije.³⁷ Sličan status ima još sedam crkava koje su izričito navedene u Zakonu. Prema grčkim propisima, crkveni brak je priznat od strane države i nosi ista prava i obaveze kao građanski brak, pod uslovom da ga je sklopio verski službenik „poznate veroispovesti”.³⁸

Kompleksna klasifikacija crkava i verskih zajednica priznatih u Grčkoj može se smatrati posledicom brojnih izgubljenih sporova Grčke pred Evropskim sudom za ljudska prava, zbog ugrožavanja slobode veroispovesti. O tome svedoči i vreme donošenja Zakona (tek 2014. godine), tako da se Zakon može smatrati iznuđenim rešenjem u cilju adekvatnog sprovođenja odluka Suda. Naime, Rimokatoličkoj crkvi je bio negiran pravni subjektivitet u Grčkoj³⁹ i ona nije mogla da ostvari svoja prava pred grčkim sudom, jer bi postupak bio prekidan zbog toga što nije imala svojstvo pravnog lica. Taj status nije mogla da dobije, jer nije ispunjavala formalne uslove predviđene Građanskim zakonikom Grčke. Sudovi su obrazlagali svoje odluke pozivajući se na činjenicu da Ustav i drugi propisi ne predviđaju mogućnost da verske ili druge ustanove koje je osnovala određena verska manjina mogu sticati pravni subjektivitet mimo propisa, iako je Rimokatolička crkva u Grčkoj osnovana pre 1830. godine. Pošto nije mogla da ostvari svoja prava pred sudovima u Grčkoj, Rimokatolička crkva se obratila Evropskom sudu za ljudska prava, koji je konstatovao da njen pravni subjektivitet nije bio sporan od osnivanja Grčke države, kao i da od navedene crkve ne bi trebalo očekivati da poštuje formalne uslove radi sticanja svojstva pravnog lica. Sud je uzeo u obzir da nije bilo okolnosti koje bi ukazivale da će crkva biti lišena mogućnosti pristupa sudu, kako bi zastupala i branila svoja građanska prava. Kao glavni argument protiv postupaka Grčke, Sud je istakao činjenicu da su bez ispunjavanja formalnih uslova, pravni subjektivitet stekle Grčka pravoslavna crkva i Jevrejska zajednica. Sud je zaključio da upravo iz tog razloga nema objektivnog, niti razumnog razloga za razliku u tretmanu.⁴⁰

Pored navedenog slučaja, u Grčkoj su najzastupljeniji bili sporovi zbog prozelitizma, koji podrazumeva napuštanje jednog verskog uverenja, radi prevođenja u drugo. Sloboda veroispovesti podrazumeva mogućnost promene verskih uverenja i taj njen aspekt je dozvoljen ukoliko ne obuhvata određene zloupotrebe. Pojava prozelitizma u Evropi uglavnom

³⁷ V. Đurić, 65.

³⁸ C. Papastathis, *State and Church in Greece*, Nomos, Baden-Baden, 2005, 132-133.

³⁹ Presuda br. 143/1996/762/963, *Canea Catholic Church v. Greece*, 16.12.1997.

⁴⁰ *Ibid*, par. 47, 17.

ima negativnu konotaciju (naročito u pravoslavnim zemljama), dok u SAD prozelitizam ima drugačije značenje, jer „u osnovi podrazumeva dozvoljeni prelazak iz jedne vere u drugu, kao posledicu osnovnog ljudskog prava na slobodu veroispovesti”.⁴¹ Pojedine države Evrope su preduzimale različite mere⁴² kako bi suzbijale prozelitizam, a najdalje je otišla Grčka koja ga je zabranila Ustavom.

Zbog prozelitizma je u Grčkoj u jednom slučaju osuđen bračni par Kokinakis.⁴³ Kao članovi verske zajednice Jehovini svedoci pokušavali su da svoju veru nametnu komšinici pravoslavne veroispovesti. Bili su osuđeni na četiri meseca zatvora, da bi u drugom stepenu kazna gospodinu Kokinakis bila preinačena u novčanu, dok je gospođi Kokinakis kazna poništena. Grčki sud je naveo da je u konkretnom slučaju dokazano da je gospodin Kokinakis direktno i indirektno pokušao da naruši verska uverenja svoje komšinice sa namerom da ih promeni, iskoristivši njeno neiskustvo, nizak intelektualni potencijal i naivnost. Pošto su bezuspešno iskoristili sva pravna sredstva u Grčkoj, obratili su se Evropskom sudu za ljudska prava, koji je stao na stanovište da je došlo da narušavanja slobode veroispovesti, jer pravo na javno manifestovanje verskog uverenja uključuje i prozelitizam. Sud je procenio da grčki sud nije mogao da utvrdi odgovornost gospodina Kokinakisa samo na bazi citiranja grčkog zakonodavstva i bez preciznog utvrđivanja kako je došlo do neprimerenog ubeđivanja komšinice, u cilju promene njenog verskog uverenja. Sud je u svojoj odluci, ipak, izneo stav da je zabrana prozelitizma u grčkom zakonodavstvu „u skladu sa legitimnim ciljem: zaštitom slobode drugih”, imajući u vidu da „neprimereni prozelitizam treba da bude zabranjen ili ograničen, jer se ponekad pojavljuje u obliku aktivnosti kroz koje se nude materijalne ili društvene privilegije kako bi se pridobili novi članovi crkve ili se vrši neprimeren pritisak na ljude u nesreći ili nemaštini, a ponekad se čak i primenjuje nasilje i ispiranje mozga”.⁴⁴ Na ovaj način, Sud je ostavio državama izvesnu mogućnost slobodne procene pri utvrđivanju postojanja i obima potrebe ometanja, ali je utvrdio da stepen procene mora biti podvrgnut evropskom nadzoru, što se odnosi na zakonodavstvo države, kao i na odluke sudova u toj državi. Sud je u još jednom slučaju pokrenutom protiv Grčke⁴⁵, zbog toga što su oficiri grčke vojske koji su bili pripadnici Pentekostalne crkve krivično gonjeni za prozelitizam među

⁴¹ S. Avramović, *Prilozi nastanku državno-crkvenog prava u Srbiji*, Pravni fakultet, Pravoslavni bogoslovski fakultet, Službeni glasnik, Beograd, 2007, 26.

⁴² Videti presudu Suda pravde Evropske zajednice od 4.12.1974, br. 41/74 – Recueil 1974.

⁴³ *Kokkinakis v. Greece*, presuda br. 14307/88, 25.5.1993.

⁴⁴ Presuda od 25.5.1993. u slučaju *Kokkinakis v. Greece*, *Revue universelle des droits de l'homme*, 1993, 251-255.

⁴⁵ Presuda br. 140/1996/759/958-960, *Larissis and others v. Greece*, 24.2.1998.

civilima, došao do istog zaključka, ali nije našao da postoji kršenje slobode veroispovesti. Zbog toga se može zaključiti da čak i u praksi Suda postoji jasno razlikovanje između dozvoljenog i nedozvoljenog prozelitizma. Prema tome, pravo na promenu vere ili uverenja nije apsolutno i država ga može ograničiti ukoliko postoje razlozi za očuvanje javnog reda ili potreba zaštite osetljivih kategorija lica od nedolične eksploatacije.⁴⁶

5. Zaključak

U Bugarskoj, Rumuniji i Grčkoj u kojima je većinsko stanovništvo pravoslavne veroispovesti, položaj pravoslavnih crkava se posebno reguliše, bilo u ustavima, bilo u zakonima u kojima je proklamovana sloboda veroispovesti. To je logično s obzirom na to da su se tokom dugog istorijskog perioda razvijali odnosi između navedenih država i autokefalnih nacionalnih pravoslavnih crkava. Pravoslavne crkve su značajno doprinosile obrazovanju i kulturi naroda navedenih država, budući da su bile čuvari ne samo verskih, već i nacionalnih vrednosti tokom teških istorijskih trenutaka. Zbog toga je očekivano i opravdano da se njihov faktički položaj normira na način kako je to učinjeno u propisima Bugarske, Rumunije i Grčke, što istovremeno ne predstavlja diskriminaciju prema drugim veroispovestima. Ostalim crkvama i verskim zajednicama takođe je garantovano pravo na slobodno i neometano ostvarivanje i zaštitu slobode veroispovesti.

Sve tri države članice Evropske unije, kako pokazuje i analiza slučajeva Evropskog suda za ljudska prava, prilagođavale su svoja normativna rešenja evropskim standardima u oblasti slobode veroispovesti. Prilagođavanje se odnosilo na preciziranje postojećih rešenja i njihovu efikasniju primenu, bez suštinskih promena u pogledu već garantovanih prava na slobodu veroispovesti.

Literatura

- C. Papastathis, *State and Church in Greece*, Nomos, Baden-Baden, 2005.
 G. Robbers, *State and Church in the European Union*, Nomos, Baden-Baden, 2005.
 M. Paunović, S. Carić, *Evropski sud za ljudska prava, nadležnost i postupak*, Pravni fakultet, Beograd, 2007.
 P. Petkoff, *Freedom of religion or belief in jurisprudence of the Bulgarian Constitutional court, Religion, State and Society*, Vol. 36, 3/2008

⁴⁶ Dž. Murdok, *Sloboda misli, savesti i veroispovesti*, Savet Evrope, Beograd, 2008, 70, 71.

- S. Avramović, *Prilozi nastanku državno-crkvenog prava u Srbiji*, Pravni fakultet, Pravoslavni bogoslovski fakultet, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- V. Barbateanu, D. Suliman, *Constitutional jurisprudence in the area of freedom of religion and beliefs*, Legal aspects of religious freedom, Office of the Government of the Republic of Slovenia for Religious Communities, Ljubljana, 2008.
- V. Đurić, *Sloboda veroispovesti u jurisprudenciji evropskih ustavnih sudova*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2012.
- Dž. Murdok, *Sloboda misli, savesti i veroispovesti*, Savet Evrope, Beograd, 2008.

Pravni izvori

- Ugovor o funkcionisanju Evropske unije
- Ustav Republike Bugarske, <http://www.mrrb.government.bg/en/constitution-of-the-republic-of-bulgaria/>, 1.3.2018.
- Ustav Rumunije, <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>, 1.3.2018.
- Ustav Grčke, <http://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/>, 1.3.2018.
- Zakon o veroispovestima Republike Bugarske, *Държавен вестник* бр. 120/2002, 33/2006, 59/2007, 74/2009, 68/2013, 61/2015, 79/2015.
- Zakon o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija Rumunije, Legea nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor cu modificările ulterioare (OUG nr. 44/2012), *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 11/2007.
- Zakon o organizaciji pravnih oblika verskih zajednica i njihovih organizacija u Grčkoj, https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2014/publications/Law_4301_2014_Organization_of_the_legal_form_of_religious_communities_and_their_organizations_in_Greece.pdf, 1.3.2018.
- Presude Evropskog suda za ljudska prava br. 14307/88 od 25.5.1993, 143/1996/762/963 od 16.12.1997, 140/1996/759/958-960 od 24.2.1998, 30985/96 od 26.10.2000, 39023/97 od 16.3.2005, 14150/08 od 17.3.2014, 1443/10 od 26.7.2016.
- Presuda Suda pravde Evropske zajednice br. 41/74 – Recueil 1974 od 4.12.1974.

Internet izvori

- W. Fautre, *MISA, Gregorian Bivolaru & Yoga Practitioners in Romania*, Human Rights without Frontiers, Brussels, June, 2013, <http://hrwf.eu/wp-content/uploads/2014/11/MISA-Gregorian-Bivolaru-Yoga-Practitioners-in-Romania.pdf>

<http://www.mrrb.government.bg/en/constitution-of-the-republic-of-bulgaria/>

<http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>

<http://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/>

https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2014/publications/Law_4301_2014_Organization_of_the_legal_form_of_religious_communities_and_their_organizations_in_Greece.pdf

Milutin Trnavac, MA

Senior Advisor in the Ministry of European Integration

PhD Candidate at Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

EXERCISING AND PROTECTION OF THE FREEDOM OF RELIGION IN BULGARIA, ROMANIA AND GREECE

Summary

This paper analyzes legal regulation of exercising and protection of the freedom of religion in Bulgaria, Romania and Greece. These three countries have been selected, because in these countries there is the dominant influence of Orthodox religion and because they are members of the European Union at the same time. In this sense, they represent countries with similar legal traditions regarding the exercising and protection of the freedom of religion, as well as, to a certain extent, the legal position of churches and religious communities. It is precisely why in this area normative solutions and case-law in these countries are presented, while certain cases related to the protection of the freedom of religion are analyzed from the perspective of practice of the European court of human rights.

Keywords: freedom of religion, constitution, law, church, religious community, European court of human rights